

ՀԱՅԱԽՈՍ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՀՆՀԱՐՏԱԲԵՐՄԱՆ ԽԱՆԳԱՐՈՒՄՆԵՐԻ ՇՏԿՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԳՈՀԱՐ ՀՈՎՅԱՆ, ԳԵՂԵՑԻԿ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Հնչարտաբերման զարգացման գործընթացը ինքնին առանձին երևույթ է և ձևավորվում է երեխայի հոգեկան և սոցիալական զարգացման գործընթացում, որում ինչպես բառի հնչարտաբերական վերագրումն առարկային, այնպես էլ համապատասխան հատկանիշների առանձնացումը չի մնում անփոփոխ, այլ փոխվում է երեխայի զարգացմանը զուգընթաց:

Հնչարտաբերման խանգարումներ ունեցող երեխաների խոսքի զարգացման և այդ առումով իրականացվող լոգոպեդական աշխատանքի դրվածքը պայմանավորված է հասարակության առողջական, կրթական և սոցիալականացման ժամանակահունչ պահանջներով: Հնչարտաբերման խանգարումներ ունեցող երեխաների խոսքի զարգացման նկատմամբ ցուցաբերվող հետաքրքրությունը և մոտեցումները պայմանավորված են նաև հայախոս երեխաների հնչարտաբերման խանգարումների շտկման և լոգոպեդական աշխատանքի ընթացքում կիրառվող համապատասխան մեթոդների կարևորությամբ: Գիտական հետազոտությունները, որոնք ուղղված են հնչարտաբերման խանգարումների շտկման առանձնահատկություններին, լիովին չեն բավարարում հայախոս երեխաների հնչարտաբերման խանգարումների շտկման գործընթացում կիրառվող համապատասխան մեթոդական պահանջներին, որի պատճառով էլ մեր կողմից իրականացվել են բազմամակարդակ և լայնածավալ ուսումնասիրություններ:

Պետք է նշել, որ հայկական լոգոպեդիայում վերջին տասնամյակում իրականացված հետազոտությունները լուսաբանում են հնչարտաբերման խանգարումների լոգոպեդական աշխատանքի կազմակերպման հարցերը¹, սակայն, այնուամենայնիվ, հայախոս երեխաների հնչարտաբերման խանգա-

¹ **Հովյան Գ. Ռ.**, Երեխաների հնչարտաբերման թերությունների շտկման աշխատանքներ, ուսումնամեթոդական ձեռնարկ (հեղինակակից), ԿԱԻ, Երևան, 2008, էջ 19: **Սարգսյան Ա., Համբարձումյան Ս.**, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, ուս. Ձեռնարկ, Մասնագիտական կրթության և ուսուցման զարգացման ազգային կենտրոն, Երևան, ԿԱԻ, 2012, 160 էջ:

րումների հաղթահարման խնդիրները թե՛ տեսականորեն և թե՛ գործնականորեն ամբողջությամբ լուսաբանված չեն: Ինչ վերաբերում է հնչարտաբերման խանգարումներ ունեցող երեխաների խոսքի զարգացման առանձնահատկություններին, ապա պետք է վստահաբար շեշտադրել, որ լեզվի հնչյունների արտաբերական բնութագիրը բարդանում է նրանով, որ արտասանությունը համարվում է ոչ թե մեկ, այլ արտասանական մի քանի օրգանների գործունեություն²:

Արտասանական այն գործարանը, որի աշխատանքով իրացվում է հնչյունաբանական տվյալ միավորի արտաբերությունը, կոչվում է արտաբերիչ: Անկախ խոսքի ընթացքից՝ հնչյունաշղթայի տարրերն արտասանվում են արագ, և հաճախ նախորդ տարրի արտաբերությունը դեռ չավարտված՝ արտաբերիչները նախապատրաստվում են հաջորդ միավորի արտաբերությանը³: Այնուամենայնիվ, հնչյունաբանական միավորի (հնչյունի) արտաբերության երեք հիմնական փուլեր են առանձնացվում՝ մուտք, պահք, դարձք⁴: Հնչարտաբերական մուտքն այն է, երբ արտաբերիչները չեզոք վիճակից նախապատրաստվում են տվյալ հնչյունի արտաբերության դիրքին: Այսպես, «Տ» հնչյունի արտաբերական մուտքն այն է, որ ձայնալարերը միմյանցից հեռանում են, թուլանում, քմային վարագույրը բարձրանում է և սեղմվում բերանի խոռոչի հետին պատին, իսկ լեզվի ծայրը՝ վերին ատամնաշարին: Պահքն այն է, երբ արտաբերիչները գտնվում են տվյալ հնչյունի արտաբերությանը բնորոշ դիրքում: Օրինակ, խուլ հպական (պ, կ, տ) բաղաձայնների արտասանության ժամանակ հնչարտաբերական պահքը հավասար է զրոյի, իսկ (լ, մ, ն) ձայնորդների կամ (բ, գ, դ) ձայնեղ բաղաձայնների արտասանության ժամանակ հնչարտաբերական պահքը բավական հստակ է ընկալվում: Դարձքն այն է, երբ հնչարտաբերական գործարանները, տվյալ հնչյունի արտաբերությունն ավարտելով, վերադառնում են չեզոք դիրքի կամ նախապատրաստվում են հաջորդ հնչյունի արտաբերությանը: Օրինակ, «Տ» հնչյոթի արտաբերական դարձքը «տետր» բառում այն է, որ լեզվի ծայրը բարձրանում է դեպի կոշտ քիմքը, իսկ ձայնալարերը մոտենում են ու ձգվում (արագ դարձքը կարող է

² Հովյան Գ. Ռ., Երեխաների հնչարտաբերման թերությունների շտկման աշխատանքներ, ուսումնամեթոդական ձեռնարկ (հեղինակակից), ԿԱԻ, Երևան, 2008, էջ 21:

³ Աբրահամյան Ս.Գ., Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 2-3 (հեղինակակից), 1974-1976, էջ 22: Աղայան Է., Լեզվաբանության ներածություն, Երևան, 1967, էջ 123-190: Ջահուկյան Գ., Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Երևան, 1974, էջ 57-118:

⁴ Աբրահամյան Ս.Գ., Հայոց լեզու: Բառ և խոսք, Երևան, 1978, էջ 38:

ազդել հաջորդ հնչյունի արտաբերական մուտքի վրա, ըստ այդմ տեղի է ունենում խոլ բաղաձայնի փոխարկում ձայնեղի, կամ թուլանում է ձայնեղի հնչարտաբերությունը)⁵:

Քանի որ հնչարտաբերմանը տիրապետելու գործընթացը կարող է կայանալ շեղումներով, ժամանակային խախտումներով, հնչյունների անհամապատասխանությամբ և այլն, խոսքային միջավայրին հարմարվելու ընթացքում յուրաքանչյուր երեխա հանդիպում է դժվարությունների, որոնք ընդհանուր առմամբ հաղթահարվում են ինքնուրույն⁶:

Հնչարտաբերման խանգարումներ ունեցող երեխաների խոսքի զարգացումն, իհարկե, ունենում է որոշակի յուրահատկություններ: Ոմանց խոսքային միջավայրին հարմարվելու վերոնշյալ դժվարությունները տևական բնույթ են կրում: Դրա հետևանքով առաջանում է անհամաձայնություն լսողական ընկալման վերահսկման և խոսքային շարժումների կառավարման մեխանիզմների միջև:

Երեխայի կողմից հնչարտաբերական համակարգին տիրապետելու գործընթացի տևականությունը պայմանավորված է նաև լեզվի հնչյունների բարդությամբ: Նա պետք է սովորի դրանք ընկալել և վերարտադրել: Ընկալման ընթացքում երեխան հանդիպում է լեզվի նյութական նվազագույն միավորների հնչական բազմազանությանը: Նա պետք է այդ հոսքի մեջ առանձնացնի պահանջվող հնչյունը (հնչույթը): Միաժամանակ հարկավոր է ճանաչել հնչույթն իր այնպիսի տարբերակիչ հատկանիշներով, որոնցով մի հնչյունը հակադրվում է մյուսին: Եթե երեխան չսովորի կատարել այդ գործողությունը, չի կարողանա տարբերել մի բառը մյուսից և ճանաչել այն՝ որպես նույնական՝ խոսքի տարբեր շարույթներում: Խոսքի զարգացման ընթացքում ձևավորվում է երեխայի հնչույթային լսողությունը: Դրա շնորհիվ կատարվում են հնչույթների (խոսքի հնչյունային թաղանթի) տարբերման և ճանաչման գործողությունները: Հնչույթային լսողությունն առաջին հերթին ձևավորվում է խոսքի զարգացման ընթացքում⁷: Զարգանում է նաև հնչական լսողությունը,

⁵ Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, հ. 2, Երևան, 1974, էջ 61-82: Աղայան Է., Լեզվաբանության ներածություն, Երևան, 1967, էջ 47:

⁶ Պայլզյան Ժ.Հ., Թադևոսյան Է.Ռ., Հանրակրթական դպրոցի լոգոպեդական աշխատանքի հեռանկարային պլաններ, Երևան, «Նահապետ», 2007, 23 էջ: Логопедия: Учебник для студентов дефектол. фак. пед. высш. учеб. заведений / под ред. Л.С. Волковой. 5-е изд., перераб. и доп. М.: Владос, 2009, стр. 25.

⁷ Զահուկյան Գ., Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Երևան, 1974, էջ 50:

որով իրականացվում է խոսքի ընթացքում վանկերի անընդմեջ հոսքի մեջ հնչյուններին հետևելը: Քանի որ հնչոյթները հանդես են գալիս արտաբերման ձայնային տարբերակներով, ապա կարևոր է, որ այդ հնչյուններն արտաբերվեն կանոնարկված, այսինքն՝ տվյալ լեզվի համակարգի համար ընդունված չափանիշներով: Այլապես դրանք դժվարընկալելի կլինեն լսողի համար⁸:

Հնչարտաբերման թերությունների պատճառներից է երեխայի հնչոյթային ընկալման և լսողության թերզարգացումը: Այս դեպքում երեխան դժվարանում է տարբերակել հնչյուններն ըստ հնչական նրբերանգների (օրինակ՝ հնչեղ և խոլ բաղաձայններ, սուլականներ և շփականներ): Նշված դժվարությունների հետևանքով տևականորեն չի ձևավորվում ճիշտ հնչարտաբերումը: Միաժամանակ նշենք, որ հնչարտաբերման թերությունները, հատկապես երբ դրանք արտահայտվում են բառերի մեջ հնչյունների փոխարինումներով ու շփոթումներով, իրենց հերթին կարող են դժվարացնել հնչոյթային լսողության զարգացումը և հանգեցնել խոսքի ընդհանուր թերզարգացման, գրավորի և ընթերցանության խանգարումների:

Մեր կարծիքով տարրական դասարաններում ավելի հաճախ հանդիպող հնչարտաբերման խանգարումները խոչընդոտում են ուսումնական գործընթացի իրականացումը, քանի որ դրանք բնութագրվում են մշտական և կրկնվող հնչարտաբերման սխալներով և որոշակի հիմք են ձևավորում ինչպես հնչոյթային, այնպես էլ արտաբերական գործառնությունների ձևավորման գործընթացում: Այս առումով հատուկ ուշադրության պետք է արժանացնել դիսլալիայի կանխարգելման և շտկման համապատասխան մեթոդների կիրառման անհրաժեշտությանը և տարրական դասարաններում աշխատող մայրենի լեզվի ուսուցիչների հետ իրականացվող համագործակցությանն ու շարունակական վերապատրաստումներին:

Հնչարտաբերման խանգարումներ ունեցող երեխաները խոսքի զարգացման գործընթացում ունենում են խոսողական /արտաբերական/ որոշակի խնդիրներ, որոնք անմիջականորեն կապված են շնչառական և հնչյունների ձևավորմանը մասնակցող օրգանների հետ: Բանավոր խոսքը ենթադրում է տարբեր մակարդակի լեզվական միավորների օգտագործում⁹: Եվ այդ խոսքը

Աբրահամյան Ս.Գ., Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 2-3 (հեղինակակից), 1974-1976, էջ 39:

⁸ Настольная книга логопеда: справ. - метод. пособие / авт. - сост. Л.Н. Зуева, Е.Е. Шевцова. - М., АСП: Астрель, 2005, стр. 33.

⁹ **Աբեղյան Մ.**, Հայոց լեզվի տեսություն, հ. 2, Երևան, 1974, էջ 26: **Աբրահամյան Ս.Գ.**,

տարբեր կերպ կարող է խաթարվել տարբեր խանգարումների և հնչարտաբերման խնդիրների դեպքում: Երեխայի խոսքի զարգացման, լեզվական նորմերի յուրացման ու հաջորդականության առանձնահատկությունների իմացությունն օգնում է լոգոպեդական ավելի ստույգ գնահատմանը¹⁰:

Այսպիսով, խոսքի հնչարտաբերական կողմի ձևավորումը բարդ գործընթաց է, որի ժամանակ երեխան սովորում է ընկալել իրեն ուղղված խոսքը և իր խոսքային ապարատի միջոցով կառավարել դրա վերարտադրումը: Հնչարտաբերման զարգացումը պետք է դիտարկել ոչ միայն որպես գեղեցիկ հաղորդակցման կարևորագույն գործոն, այլև որպես մայրենի լեզվի ուսուցման կարևորագույն հիմնախնդիր, քանի որ հնչարտաբերման համակարգի անբավարար զարգացումը, հնչույթային ընկալման խնդիրներն էականորեն բարդացնում են սովորողների ուսումնական և երբեմն գրաճանաչության գործընթացը:

Հայախոս երեխաների հնչարտաբերման խանգարումների շտկման գործընթացում կիրառվող համապատասխան մեթոդական պահանջների, միջոցների, հնարների գիտական հիմնավորումն առավել արդյունավետ կարող է նպաստել հնչարտաբերման խանգարումներ ունեցող սովորողների խոսքային խնդրի հաղթահարմանը, եթե մշակվեն հայախոս երեխաների դիսլալիայի կանխարգելման, խոսքային կարիքի գնահատման, շտկման, խորհրդատրվական աշխատանքների կազմակերպման, գիտատեսական, գիտագործնական մեթոդներ և միջոցներ, իսկ լոգոպեդական գործընթացում կիրառվեն դիսլալիայի շտկման այնպիսի մեթոդներ, որոնք, համապատասխանեցնելով մայրենի լեզվի ուսուցման և դասավանդման օրինաչափություններին, թույլ կտան իրականացնել արդյունավետ լոգոպեդական աշխատանքը հանրակրթությունում:

Նման համակարգային մոտեցումը հնարավորություն կընձեռի լոգոպեդական աշխատանքի իրականացման պայմաններում հաշվի առնելու մայրենի լեզվի, տվյալ դեպքում՝ հայերենի յուրահատուկ օրինաչափությունները, հայտնաբերելու, գնահատելու և համակարգելու հանրակրթական դպրոցների սովորողների հնչարտաբերման խանգարումները, իրացնելու հնչարտաբերման խանգարումներ ունեցող երեխաների խոսքային խնդիրների հաղթահարման

Հայոց լեզու: Բառ և խոսք, Երևան, 1978, էջ 17:

¹⁰ **Правдина О.В.** Логопедия. / Учеб. пособие для студентов дефектолог. фак-тов пед. ин-тов. Изд. 2-е, доп. и перераб - М.: Просвещение, 2010, стр. 45.

գործընթացը, օժանդակելու ուսումնական գործընթացի իրականացմանը, այս հետազոտության շրջանակներում որոշակի հիմք ձևավորելու ինչպես հնչույթային, այնպես էլ արտաբերական գործառույթների զարգացման համար:

Մեր կողմից ուսումնասիրվել է հնչարտաբերման խանգարումներ ունեցող հայախոս սովորողների հետ իրականացվող լոգոպեդական աշխատանքի համալիր մոտեցումը մայրենի լեզվի օրինաչափություններին համապատասխան: Ընդլայնվել են դիսլալիայի մեխանիզմների տեսական պատկերացումները հնչարտաբերման տարբեր խանգարումների առկայության դեպքում, որոնք էլ հնարավորություն են տալիս մշակելու հետազոտման ավելի արդյունավետ միջոցներ և ձևեր՝ դիսլալիայի շտկումը հայերենի օրինաչափությունների հաշվառմամբ կազմակերպելու համար:

Մշակվել և հիմնավորվել է դիսլալիայի շտկման համալիր մեթոդական համակարգ, որն ուղղված է տարրական դպրոցում սովորողների՝ հնարավորինս անսխալ հնչարտաբերման ձևավորմանը: Հետազոտման նյութերը որոշակիորեն կլրացնեն տեսական հետազոտությունների արդյունքում հավաքագրված տեղեկությունները և կհամալրեն լոգոպեդական տեսական փորձը նոր գիտահետազոտական փաստերով և տեսական գիտելիքներով: Հայախոս երեխաների հնչարտաբերման խանգարումների հաղթահարման յուրահատուկ միջոցների, մեթոդական մոտեցումների մշակումն ու դրանց ներդրումը դպրոցական ուսուցման պրակտիկա, հնարավորություն է ընձեռում առաջարկելու հայախոս երեխաների հնչարտաբերման խանգարումների հաղթահարման, հնչույթային ընկալման հմտությունների, կարողությունների ճիշտ և արագ զարգացման համար փորձարարորեն հիմնավորված հատուկ հանձնարարություններ, վարժություններ և խաղեր: Տարրական դպրոցում հնչարտաբերման խանգարումների շտկման ուղղությամբ տարվող հետազոտությունները, որոնք կներառեն հայերենի հնչյունային համակարգի և հայախոս երեխաների հնչարտաբերման առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը, թույլ կտան բացահայտել դիսլալիայի շտկման մոտեցումները: Տեսականորեն և գիտականորեն հիմնավորված մեթոդների և միջոցների կիրառումը, որն ուղղված է հայախոս երեխաների հնչարտաբերման առանձնահատկությունների զարգացմանը, մայրենի լեզվի առանձնահատկություններից ելնելով, դիսլալիայի շտկումը դարձնում է ավելի արդյունավետ և կատարյալ:

Այսպիսով, հնչարտաբերման խանգարումներ ունեցող սովորողների հետ իրականացվող լոգոպեդական աշխատանքների ճիշտ և ժամանակին կազմակերպումը նպաստում է ինչպես երեխաների խոսքի զարգացմանը,

այնպես էլ գրավոր գործընթացի ամբողջական ձևավորմանը և սոցիալական հարմարողականությանը, իսկ լոգոպեդական աշխատանքների արդյունավետության բարձրացման մանկավարժական դիտումները և գնահատումները հնարավորություն են ստեղծում համակարգելու և գնահատելու լոգոպեդական միջամտության ուղղվածության և հատուկ պայմանների ստեղծման անհրաժեշտությունը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացված է հայախոս երեխաների հնչարտաբերման խանգարումների հաղթահարման գործընթացում կիրառվող համապատասխան մեթոդական պահանջների, միջոցների, հնարների, լոգոպեդական աշխատանքի գիտական հիմնավորումը, որը, մայրենի լեզվի առանձնահատկություններին համապատասխան, ուղղված է հայախոս երեխաների հնչարտաբերման առանձնահատկությունների զարգացմանը:

Բանալի բառեր – հնչարտաբերում, հայախոս երեխաներ, հնչարտաբերման խանգարումների շտկման գործընթացում կիրառվող համապատասխան մեթոդական պահանջներ, միջոցներ, դիսլալիա, կանխարգելում, խոսքային կարիքի գնահատում, խորհրդատվական աշխատանքների կազմակերպում, լոգոպեդական աշխատանք, մայրենի լեզվի ուսուցման և դասավանդման օրինաչափություններ:

ОСОБЕННОСТИ КОРРЕКЦИИ НАРУШЕНИЙ ЗВУКОПРОИЗНОШЕНИЯ У АРМЯНОГОВОРЯЩИХ ДЕТЕЙ

ГООР ОВЯН, ГЕХЕЦИК ГРИГОРЯН

В статье представлены особенности, а также используемые методы и основные принципы организации коррекционной логопедической работы при дислалии. Так как в разном фонетическом окружении одна и та же фонема реализуется в разных артикуляционных вариантах, в логопедических занятиях должны отрабатываться наиболее частотные варианты фонематических сочетаний. Условием, способствующим выработке нормативных звуков и облегчающим ребенку процесс овладения умениями и навыками звуков оформления речи, является адекватно выбранный путь постановки звука.

Ключевые слова – звукопроизношение, армяноговорящие дети, методы организации коррекционной логопедической работы при дислалии, средст-

ва, дислалия, предотвратить, оценка речи, организация консультаций, логопедическая работа, модели изучения и обучения языка.

PECULIARITIES OF OVERCOMING PRONUNCIATION DISORDERS OF NATIVE ARMENIAN CHILDREN

GOHAR HOVYAN, GEGETSIK GRIGORYAN

The present article discusses the peculiarities and available strategies of overcoming native Armenian children's pronunciation disorders in accordance with the methodological requirements, methods, techniques, scientific substantiation of speech, which take into consideration the characteristics of the native language.

Key words – pronunciation, Armenian-speaking children, proper methodological strategies aimed at overcoming pronunciation disorders, methods, dyslalia, prevention, assessment of speech need, management consultancy activities, speech therapy, native language learning and teaching patterns.